

Winnaars en verliezers op de arbeidsmarkt 1985-1990

Vanwege zowel verschuivingen in de vraag naar goederen en diensten als vernieuwingen in de productietechniek en organisatie, is er doorlopend sprake van veranderingen in de *beroepenstructuur* van de werkgelegenheid. Door het gecompliceerder worden van de te verrichten werkzaamheden ('upgrading') en/of het sterk gestegen aanbod van hoger opgeleiden treden er bovendien verschuivingen op in de *opleidingsstructuur* van de werkgelegenheid.

In dit artikel zal een beeld worden geschetst van de belangrijkste veranderingen in de beroepenstructuur van de werkzame bevolking in Nederland in de periode 1985-1990¹. In aansluiting daarop zal worden ingegaan op de veranderingen die er in deze periode in het opleidingsniveau van de werkzame bevolking zijn opgetreden.

Inleiding

In een tweetal eerdere artikelen in dit tijdschrift is een overzicht gegeven van de ontwikkelingen in de beroepenstructuur van de werkgelegenheid in Nederland in respectievelijk de jaren zeventig en de periode 1981-1985 (De Grip 1986 en 1987). In de jaren zeventig is de werkgelegenheidsgroei het grootst geweest bij de 'professionele' beroepen in de niet-commerciële dienstverlening (de zogenaamde 'kwartaire sector'), met leerkrachten, genees- en verpleegkundigen en sociale wetenschappers, hulpverleners en dergelijke als de grootste groeiberoepen ('occupational winners'). In tegenstelling tot de jaren zeventig, doet de sterkste werkgelegenheidsgroei in de eerste helft van de jaren tachtig zich voor bij de beroepsklassen van hoger- en leidinggevend personeel. De Grip (1987) typeert dit als een 'management-hausse'. Het begin van de jaren tachtig was bovendien een uitgesproken recessieperiode geweest, wat vooral voor de zeer conjunctuurgevoelige bouwberoepen tot een aanzienlijke afname van de werkgelegenheid heeft geleid. Daarentegen is er in de periode 1985-1990 sprake van een sterk oplevende eco-

nomie, hetgeen gepaard gaat met een aanzienlijke groei van het aantal werkzame personen met maar liefst 850.000. Deze ontwikkeling is versterkt door de toename van het aantal werken in deeltijdbanen. De bedrijfssectoren met de grootste werkgelegenheidstoename in deze periode zijn de handel en de overige commerciële dienstverlening (waaronder de horeca, de automatiseringssector, organisatieadvies- en accountantsbureaus). Ook de zoals gezegd erg conjunctuurgevoelige bouwsector vertoont in deze periode van hoogconjunctuur een opmerkelijke werkgelegenheidsgroei. Daarentegen is er sprake van een stagnerende of zelfs licht krimpende werkgelegenheid in een aantal industriële bedrijfssectoren: transportmiddelenindustrie, voedingsmiddelenindustrie, basismetaleen en electrotechnische industrie. Ook in de publieke sector, met uitdrukkelijke uitzondering van de gezondheidszorg, is er duidelijk sprake van een minder dan gemiddelde werkgelegenheidstoename. Naast deze sectorale ontwikkelingen zijn ook de intra-sectorale verschuivingen van grote invloed op de ontwikkeling van de beroepenstructuur van de werkgelegenheid. Met name de voortzetting van de toename van het aantal leidinggevend en hoger geschoold vakspecialisten bepaalt hier het beeld.

Bij het in kaart brengen van de ontwikkelingen in de werkgelegenheid naar beroep en opleiding

* Beide auteurs zijn werkzaam bij het Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt (ROA), Faculteit der Economische Wetenschappen, Rijksuniversiteit Limburg, Maastricht.

Tabel 1 Grootste occupational winners gemeten in absolute aantallen 1985-1990*

Beroepsklasse-naam	Absoluut	%
1 (1) directeuren, bedrijfsleiders en leidinggevenden bouw en industrie	114.000	47
2 (3) systeemanalisten, -programmeurs en -beheerders	66.000	134
3 (5) hogere leidinggevenden	44.000	80
4 (4) belasting-, loket- en bankemployées	42.000	15
5 (2) gediplomeerde verpleegkundigen en verloskundigen	38.000	46
6 (84) winkelpersoneel en dergelijke	34.000	15
7 (78) bètaonderzoekers en technische vakspecialisten	28.000	87
8 (7) administratief leidinggevenden	26.000	148
9 (51) koks, kelners en serveerpersoneel	24.000	23
10 (50) accountants, economen en dergelijke	22.000	80

* De cijfers tussen haakjes geven de positie van de beroepsklassen aan in de corresponderende ranglijst over de periode 1981-1985.

in de tweede helft van de jaren tachtig, doet zich het probleem voor dat de databron waaruit geput moet worden, is gewijzigd. Daardoor moet voor het jaar 1985 gebruik gemaakt worden van de laatste tweejaarlijks door het CBS gehouden Arbeidskrachtentelling (AKT), terwijl voor het jaar 1990 gegevens geput worden uit de vanaf 1987 jaarlijks gehouden Enquête Beroepsbevolking (EBB). Het probleem dat optreedt bij een vergelijking van cijfers uit beide databronnen, is dat met name als gevolg van een andere vraagstelling, de EBB veel meer kleinere banen (waaronder krantenbezorgende scholieren en dergelijke) meet dan de AKT (zie CBS 1988). Aansluitend bij de recent gewijzigde definitie van de beroepsbevolking, waarbij uitsluitend degenen die minimaal 12 uur per week werkzaam zijn en degenen die op zoek zijn naar een functie van minimaal deze omvang, tot de beroepsbevolking worden gerekend, is door ons in het kader van een samenwerkingsproject met het CBS (zie Loozen & Dekker 1992) een analyse gemaakt van de beroepspreiding van opleidingscategorieën voor de AKT jaren 1981, 1985 en de EBB-cijfers uit 1990. Daarbij zijn in beide databronnen degenen die minder dan 12 uur werkzaam zijn buiten beschouwing gebleven.² In dit artikel wordt niet langer gebruik gemaakt van de vanuit arbeidsmarktoogpunt minder gelukkige en ook sterk verouderde CBS-Beroepenclassificatie.³ In plaats daarvan zal worden uitgegaan van de ROA-beroepenclassificatie, zoals deze is gepresenteerd in Van de Loo, Dekker en De Grip (1992), waar in totaal

93 beroepsklassen worden onderscheiden.

De verdere opzet van dit artikel is als volgt. Eerst zal een overzicht worden gegeven van de absoluut en relatief gezien meest gegroeide of ingekrompen beroepsklassen. Daarna zal nader worden ingegaan op het opleidingsniveau van de 'occupational winners & losers'. Evenals in het artikel over de jaren 1981-1985, zal tenslotte op basis van een 'shift-share' analyse worden aangegeven in hoeverre het gestegen opleidingsniveau van de werkzame bevolking in de periode 1985-1990 is toe te schrijven aan verschuivingen in de beroepenstructuur, of het gevolg is geweest van een verhoging van het opleidingsniveau van de werkenden binnen de verschillende beroepsklassen.

Groeiberoepen 1985-1990

Tabel 1 geeft een beeld van de belangrijkste groeiberoepen in absolute termen, waarbij telkens ook een vergelijking plaatsvindt met de positie van de beroepsklasse in de corresponderende ranglijst over de periode 1981-1985. De tabel laat zien dat de in de eerste helft van de jaren tachtig ingezette 'management-hausse' zich heeft voortgezet. Zo wordt de lijst, evenals in de jaren 1981-1985, aangevoerd door de beroepsklasse directeuren, bedrijfsleiders en leidinggevenden bouw en industrie. Daarnaast behoren ook de beroepsklassen hoger leidinggevenden en administratief leidinggevenden tot de tien in absolute zin grootste groeiberoepen. Tezamen zijn deze management-beroepsklassen goed voor een werkgelegenheidstoename van bijna 185.000

Tabel 2 Grootste occupational winners gemeten in relatieve aantallen 1985-1990*

<i>Beroepsklasse-naam</i>	<i>Absoluut</i>	<i>%</i>
1 (1) administratief leidinggevenden	26.000	148
2 (59) personeels- en beroepenspecialisten en arbeidsbemiddelaars	16.000	140
3 (4) systeemanalisten, -programmeurs en -beheerders	66.000	134
4 (91) taal- en letterkundigen, vertalers en tolken	3.000	114
5 (82) hogere electrotechnici	9.000	108
6 (85) bètaonderzoekers en technische vakspecialisten	28.000	87
7 (51) accountants, economen en dergelijke	22.000	80
8 (7) hogere leidinggevenden	44.000	80
9 (39) beeldende en uitvoerende kunstenaars	14.000	70
10 (11) fysio-, arbeids- en andere bewegingstherapeuten	15.000	62

* De cijfers tussen haakjes geven de positie van de beroepsklassen aan in de corresponderende ranglijst over de periode 1981-1985.

personen, ruim 20% van de algehele werkgelegenheidsgroei tussen 1985-1990.

Ook de beroepsklassen systeemanalisten, -programmeurs, en -beheerders, en belasting-, loket- en bankemployéés nemen, evenals in de periode 1981-1985, een prominente plaats in onder de grootste occupational winners. Verder weerspiegelt de ranglijst de sterke werkgelegenheidsgroei in de handel en horeca en de overige commerciële dienstverlening, met respectievelijk winkelpersoneel en dergelijke en (naast de eerder genoemde automatiseringsexperts), koks, kelners en serveerpersoneel en accountants, economen en dergelijke als de grootste groeiberoepen. Voor al deze drie beroepsklassen is er sprake van een duidelijk verschil in groeitempo in vergelijking met de eerste helft van de jaren tachtig. Bij het winkelpersoneel, dat in de jaren 1981-1985 nog in aantal terugliep, is er zelfs sprake van een duidelijke trendbreuk.

Een opvallende nieuwkomer in deze ranglijst is ook de beroepsklasse bètaonderzoekers en technische vakspecialisten, met een werkgelegenheidsgroei van ruim 27.000. Ook deze beroepsklasse had in de eerste helft van de jaren tachtig nog te kampen met een krimpende werkgelegenheid.

Een belangrijk verschil met de periode 1981-1985 is ook de verdere terugval in het aantal specifiek-kwartaire beroepsklassen. Alhoewel in rangorde enigszins terug gevallen, behoort alleen de beroepsklasse gediplomeerde verpleegkundigen en verloskundigen nog tot de tien grootste groeiberoepen. Daarentegen komen de

beroepsklassen docenten voortgezet en hoger onderwijs (teruggevallen van een zesde naar een achttiende plaats), leerling-verpleegkundigen⁴ (van de negende naar de eenentwintigste plaats), kinder-, gezins-, bejaardenverzorgenden en dergelijke (van de tiende naar de dertiende plaats), niet langer op de ranglijst van de tien grootste groeiberoepen voor. Opvallend is ook dat de beroepsklasse secretaresses en typisten is teruggevallen van de achtste naar de drieëndertigste plaats. Alhoewel er nog terdege sprake is van een werkgelegenheidstoename, blijft deze groei opmerkelijk genoeg toch duidelijk achter bij de werkgelegenheidsgroei in de managementfuncties.

Tabel 2 geeft een beeld van de beroepsklassen waarin de werkgelegenheidsgroei relatief gezien het grootst is geweest. Ook deze ranglijst wordt aangevoerd door een management-beroepsklasse, administratief leidinggevenden, met een werkgelegenheidstoename van maar liefst bijna 150%. Daarnaast komt ook de management-beroepsklasse hogere leidinggevenden op deze lijst voor. Daarentegen behoort de beroepsklasse directeuren, bedrijfsleiders en leidinggevenden bouw en industrie, waar de werkgelegenheidsgroei in de jaren 1985-1990 in absolute zin het grootst is geweest, niet tot de tien beroepsklassen met relatief gezien de grootste groei. Dit in tegenstelling tot de eerste helft van de jaren tachtig, toen deze beroepsklasse nog een achtste plaats innam op de ranglijst van de beroepsklassen met de grootste relatieve werkgelegenheidstoename.

Tabel 3 Grootste occupational losers gemeten in absolute aantallen 1985-1990*

<i>Beroepsklasse-naam</i>	<i>Absoluut</i>	<i>%</i>
1 (66) datatypisten en computeroperators	16.000	54
2 (83) middelbare (scheeps)werktuigkundigen en anderen	12.000	49
3 (56) middelbare elektrotechnici	8.000	64
4 (9) onderhoudmonteurs, fietsen- en instrumentmakers	5.000	7
5 (62) technische en medische vertegenwoordigers	4.000	33
6 (60) lijnwerkers, kabelmonteurs en -lassers	4.000	56
7 (57) scheepsofficieren, loodsen en walinspecteurs	2.000	18
8 (24) bouwkundige technici, opzichters en werkvoorbereiders	2.000	8
9 (37) productiepersoneel textielindustrie	2.000	13
10 (39) matrozen en ander scheepsdek- en machinekamerpersoneel	2.000	21

* De cijfers tussen haakjes geven de positie van de beroepsklassen aan in de corresponderende ranglijst over de periode 1981-1985.

Van de beroepsklassen met de absoluut gezien grootste werkgelegenheidsgroei, behoren ook de systeemanalisten, -programmeurs, en -beheerders, de bètaonderzoekers en technische vakspecialisten en de accountants, economen en dergelijke tot de beroepsklassen met verhoudingsgewijs de grootste werkgelegenheidstoename.

Liefst zeven van de tien relatief gezien grootste groeiberoepen in de eerste helft van de jaren tachtig komen niet op deze ranglijst voor. Naast de twee bovengenoemde grotere beroepsklassen bètaonderzoekers en technische vakspecialisten en accountants, economen en dergelijke, gaat het daarbij om qua omvang relatief kleine beroepsklassen van hoger geschoolde vakspecialisten op een zeer uitlopend terrein. Voor de beroepsklassen personeels- en beroepenspecialisten en arbeidsbemiddelaars, taal- en letterkundigen, vertalers en tolken en hogere elektrotechnici is er daarbij sprake van meer dan een verdubbeling van het aantal werkenden. Waarschijnlijk is de aanzienlijke werkgelegenheidstoename voor de beroepsklasse personeels- en beroepenspecialisten en arbeidsbemiddelaars in belangrijke mate het gevolg van de groei en uitbouw van de activiteiten van uitzendbureaus, headhunter- en outplacementbureaus. De werkgelegenheidsgroei voor de beroepsklasse taal- en letterkundigen, vertalers en tolken is mogelijk toe te schrijven aan de toenemende internationalisering van zowel het bedrijfsleven als de overheid. Opvallend is ook de sterke werkgelegenheidsgroei van de beeldende en uitvoerende kunstenaars, die overigens, evenals de taalkundi-

gen en dergelijke nog steeds met een zeer slechte arbeidsmarktsituatie te kampen hebben (zie Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt 1992). Tenslotte completeert de beroepsklasse fysio-, arbeids-, en andere bewegingstherapeuten de ranglijst van de procentueel gezien grootste occupational winners.

Krimpberoepen 1985-1990

De algehele toename van de werkgelegenheid in de periode 1985-1990 wordt weerspiegeld in het geringe aantal beroepsklassen, waar zich in deze periode een daling van het aantal werkenden voordoet. Slechts in elf beroepsklassen wordt een daling van het aantal werkenden met meer dan 1000 personen gemeten. Dit maakt het weinig zinvol de grootste krimpberoepen in absolute zin en de grootste 'occupational losers' in relatieve zin in twee aparte tabellen weer te geven. Derhalve wordt volstaan met een tabel waarin de krimpberoepen zijn gerangschikt in volgorde van de werkgelegenheidsdaling in absolute zin.

Uit de cijfers van tabel 3 blijkt dat de grootste werkgelegenheidsdaling zich heeft voorgedaan bij de beroepsklasse datatypisten en computeroperators. Deze daling weerspiegelt in combinatie met de sterke werkgelegenheidsgroei van de beroepsklasse systeemanalisten, -programmeurs en beheerders duidelijk de verschuiving in de aard van de gevraagde functies als gevolg van de technologische ontwikkelingen in de automatiseringssector. Opvallend is ook de werkgelegenheidsdaling in een drietal geheel of gedeeltelijk

Tabel 4a Gemiddeld opleidingsniveau van de absoluut sterkst toegenomen beroepsklassen 1985-1990 (cijfers 1990)

<i>Beroepsklasse-naam</i>	<i>GON</i>	<i>MON</i>
1 directeuren, bedrijfsleiders en leidinggevendend bouw en industrie	6,3	MBO
2 systeemanalisten, -programmeurs en -beheerders	7,8	HBO
3 hogere leidinggevendend	7,9	HBO
4 belasting-, loket- en bankemployées	5,3	MBO
5 gediplomeerde verpleegkundigen en verloskundigen	6,8	MBO
6 winkelpersoneel en dergelijke	4,1	LBO
7 bètaonderzoekers en technische vakspecialisten	9,8	WO
8 administratief leidinggevendend	6,2	MBO
9 koks, kelners en serveerpersoneel	3,6	LBO
10 accountants, economen en dergelijke	9,1	WO

met de scheepvaart verbonden beroepsklassen: middelbare (scheeps)werktuigkundigen en andere metaalkundigen, scheepsofficieren, loodsen en walinspecteurs en matrozen en andere scheepsdek- en machinekamerpersoneel. De overigelosers-beroepsklassen hebben betrekking op technische vakarbeiders en productiepersoneel en technische en medische vertegenwoordigers. Bij de beroepsklasse bouwkundige technici, opzichters en werkvoorbereiders contrasteert de werkgelegenheidsdaling met de positieve werkgelegenheidsontwikkeling in de overige bouwberoepen.

Deze ranglijst met de grootste krimpberoepen vertoont overigens weinig overeenkomsten met die van de grootste occupational losers in de periode 1981-1985. Alleen de beroepsklasse onderhoudsmonteurs, fietsen- en instrumentmakers behoorde ook in de eerste helft van de jaren tachtig tot de beroepsklassen met de grootste werkgelegenheidsdaling. In deze laatstgenoemde periode was de krimp zelfs aanmerkelijk groter (12.000) dan in de tweede helft van de jaren tachtig. Ook in de beroepsklassen bouwkundige technici, opzichters en werkvoorbereiders (4.000), productiepersoneel textielindustrie (1.000) en matrozen en andere scheepsdek- en machinekamerpersoneel (1.000) was er in de periode 1981-1985 sprake van een dalende werkgelegenheid. Daarentegen zijn als gevolg van de conjuncturele omslag de sterk conjunctuurgevoelige bouwberoepen, die in de eerste helft van de jaren tachtig de ranglijst met de grootste krimpberoepen domineerden, in de tweede helft van dit decennium van de loserslijst verdwenen.

Opleidingsniveaus

Met het oog op de aansluitingsproblematiek tussen onderwijs en arbeidsmarkt is het ook van groot belang een beeld te krijgen van de betekenis van de verschuivingen in de beroepenstructuur voor de opleidingenstructuur van de werkgelegenheid. Een eerste indicatie daarvan kan worden verkregen door te kijken naar het opleidingsniveau van de meest gegroeide en de meest gekrompen beroepsklassen. Evenals in beide voorgaande artikelen onderscheiden we daarbij het gemiddelde en het modale opleidingsniveau. Dit gemiddelde opleidingsniveau (GON) en modaal opleidingsniveau (MON) wordt berekend door aan de opleidingsachtergronden van de werkenden in een bepaalde beroepsklasse het aantal opleidingsjaren na het basisonderwijs als volgt toe te rekenen⁵:

- lbo/mavo 3 jaar;
- havo/vwo/mbo 6 jaar;
- hbo 9 jaar;
- wo 12 jaar.

Tabel 4 geeft een overzicht van het GON en MON van de in absolute en relatieve zin sterkst gegroeide beroepsklassen. Evenals in de eerste helft van de jaren tachtig blijkt dat de grootste groeieroepen vrijwel zonder uitzondering werk bieden aan middelbaar of hoger opgeleiden. De enige winnersberoepen die substantieel open staan voor relatief laag geschoolden, zijn de beroepsklassen koks, kelners en ander serveerpersoneel en winkelpersoneel.⁶ In deze beide beroepsklassen is het LBO het modale opleidingsniveau. Het in de groeieroepen feitelijk vereiste opleidingsniveau is overigens in duidelijk

Tabel 4b Gemiddeld opleidingsniveau van de relatief sterkst toegenomen beroepsklassen 1985-1990 (cijfers 1990)

<i>Beroepsklasse-naam</i>	<i>GON</i>	<i>MON</i>
1 administratief leidinggevend	6,2	MBO
2 personeels- en beroepsspecialisten en arbeidsbemiddelaars	8,1	HBO
3 systeemanalisten, -programmeurs en -beheerders	7,8	HBO
4 taal- en letterkundigen, vertalers en tolken	9,8	WO
5 hogere elektrotechnici	8,3	HBO
6 bètaonderzoekers en technische vakspecialisten	9,8	WO
7 accountants, economen en dergelijke	9,1	WO
8 hogere leidinggevend	7,9	HBO
9 beeldende en uitvoerende kunstenaars	8,0	HBO
10 fysio-, arbeids- en andere bewegingstherapeuten	8,2	HBO

ke tegenspraak met de conclusie uit onderzoek op basis van loonontwikkelingen, dat de werkgelegenheidsgroei met name betrekking heeft op laag geschoolde functies (zie Elfring en Kloosterman 1989).⁷ Van de tien beroepsklassen met de absoluut gezien grootste werkgelegenheidsgroei is er bij vier beroepsklassen sprake van HBO of WO als modaal opleidingsniveau: systeemanalisten, -programmeurs en -beheerders en hogere leidinggevend (HBO), bèta-onderzoekers en technische vakspecialisten en accountants, economen en dergelijke (WO).

Nog pregnanter is het beeld dat verkregen wordt, wanneer we kijken naar het opleidingsniveau van degenen die werkzaam zijn in de beroepsklassen waarin de werkgelegenheidstoename relatief gezien het grootst is geweest. Met uitzondering van de beroepsklasse administratief leidinggevend, waarin degenen met een MBO-opleidingsachtergrond de grootste groep vormen, gaat het hier uitsluitend om beroepsklassen waarin hoger geschoolden werkzaam zijn. Bij zes andere beroepsklassen is HBO het modale opleidingsniveau, terwijl in drie beroepsklassen de WO-opgeleiden de grootste opleidingscategorie vormen. Opvallend genoeg gaat het bij deze hoog geschoolde beroepsklassen zowel om bèta, gamma als ook om alpha-beroepsklassen, al is er daarbij sprake van een duidelijke dominantie van beroepsklassen voor technisch en economisch opgeleiden.

Op de ranglijst van de grootste krimpberoepen nemen de beroepsklassen waarin met name lager geschoolden werkzaam zijn, in tegenstelling tot de eerste helft van de jaren tachtig en de

jaren zeventig, geen dominante plaats in. Dit is in overeenstemming met de hypothese dat de werkgelegenheid in ongeschoolde beroepen conjunctuurgevoeliger is dan de werkgelegenheid in hoger geschoolde beroepen, omdat ongeschoolde arbeidskrachten vanwege de geringe scholingskosten die het bedrijf in hen heeft geïnvesteerd in een recessie periode eerder worden afgestoten dan hoger opgeleiden (zie bijvoorbeeld Oi 1962).

Desalniettemin is het opleidingsniveau van de werkenden in de krimpberoepen aanmerkelijk lager dan het opleidingsniveau van degenen die werkzaam zijn in de groeiberoepen. De tien grootste krimpberoepen hebben zonder uitzondering allemaal betrekking op beroepsklassen met Basisonderwijs, LBO en vooral ook MBO als modaal opleidingsniveau. Opvallend is daarbij de terugval in de werkgelegenheid bij middelbare elektrotechnici, terwijl de beroepsklasse hogere elektrotechnici juist tot de grootste groeiberoepen behoort. Alhoewel statistische 'vertekeningen' hier het beeld enigszins kunnen beïnvloeden, wijst dit sterk in de richting van een substitutieproces als gevolg van een upgradering van het vereiste opleidingsniveau op dit arbeidsmarktsegment. Een soortgelijk substitutieproces als gevolg van technologische ontwikkelingen in de automatiseringssector doet zich voor tussen de laag geschoolde sterk krimpende beroepsklasse datatypisten en computeroperators en de hoog geschoolde beroepsklasse systeemanalisten, -programmeurs en -beheerders.

Tabel 5 Gemiddeld opleidingsniveau van de absoluut sterkst afgenomen beroepsklassen 1985-1990 (cijfers 1990)

Beroepsklasse-naam	GON	MON
1 datatypisten en computeroperators	4,4	LBO
2 middelbare (scheeps)werktuigkundigen en anderen	6,3	MBO
3 middelbare elektrotechnici	5,9	MBO
4 onderhoudsmonteurs, fietsen- en instrumentmakers	4,4	MBO
5 technische en medische vertegenwoordigers	7,0	MBO
6 lijnwerkers, kabelmonteurs en -lassers	4,4	LBO
7 scheepsofficieren, loodsen en walinspecteurs	6,5	MBO
8 bouwkundige technici, opzichters en werkvoorbereiders	6,3	MBO
9 productiepersoneel textielindustrie	2,4	Basisonderwijs
10 matrozen en ander scheepsdek- en machinekamerpersoneel	3,8	Basisonderwijs

Verschuivingen in de opleidingsstructuur

We zijn hier aangeland bij de discussie in hoeverre verschuivingen in de opleidingsstructuur van de werkgelegenheid het gevolg zijn van verschuivingen in de beroepenstructuur, of veeleer voortvloeien uit een toename van het opleidingsniveau van de werkenden binnen de verschillende beroepsklassen. In het laatste geval worden lager geschoolden de facto verdrongen uit beroepsklassen die voorheen tot hun beroepsdomein behoorden. Afgezien van mogelijke vertekeningen als gevolg van subjectieve verschuivingen in de beeldvorming ten aanzien van het niveau van bepaalde beroepsklassen, kan de toename van het opleidingsniveau van de werkgelegenheid die voortvloeit uit verschuivingen in de beroepenstructuur worden bestempeld als een 'upgrading' van het niveau van de werkgelegenheid. Een dergelijke upgrading kan, zoals in het begin van het artikel werd aangegeven, worden toegeschreven aan verschuivingen in de afzet van de verschillende bedrijfssectoren, of aan technologische en organisatorische veranderingen in het productieproces.

Uit een toename van het opleidingsniveau van degenen die werkzaam zijn in een bepaalde beroepsklasse mag niet zonder meer worden afgeleid dat er sprake is van neerwaartse verdringing als gevolg van een overscholing van de beroepsbevolking (zie ook De Grip 1987).⁸ Immers, ook in dat geval is de toename van het opleidingsniveau mogelijk het gevolg van een upgrading van het vereiste opleidingsniveau vanwege de gestegen complexiteit van de te verrichten werkzaamheden.

Evenals in het voorgaande artikel zal met behulp van een *shift-share analyse* op meer systematische wijze een antwoord worden gegeven op de vraag in hoeverre de toename van het gemiddelde opleidingsniveau van de werkenden het gevolg is van verschuivingen in de beroepenstructuur, of is toe te schrijven aan de *de facto* hogere aanstellingseisen in de verschillende beroepsklassen. Het *structuureffect* weerspiegelt daarbij de gevolgen van de verschuivingen in de beroepenstructuur. Het *verdrings-* of *substitutie-effect* geeft daarentegen aan in welke mate de toename van het opleidingsniveau van de werkenden is toe te schrijven aan de stijging van het gemiddelde opleidingsniveau binnen de verschillende beroepsklassen. Tenslotte resteert nog een *interactie-effect*.⁹

Tabel 6 geeft een beeld van het relatieve belang van de drie bovengenoemde effecten in de periode 1985-1990. Ter vergelijking wordt ook de invloed van de verschillende effecten in de jaren 1981-1985 weergegeven. De cijfers voor 1981-1985 zijn om een aantal redenen niet identiek aan de uitkomsten van de *shift-share analyse* over deze periode in het voorgaande artikel.

In de eerste plaats is ditmaal, zoals gezegd, uitgegaan van de ROA-indeling in 93 beroepsklassen. Doordat de vorige keer nog werd uitgegaan van slechts 82 CBS-beroepsklassen is het belang van het structuureffect waarschijnlijk toegenomen. In de tweede plaats moet bedacht worden dat de 'afschotting' tussen de verschillende beroepsklassen in de ROA-beroepenclassificatie, in tegenstelling tot de CBS-beroepenclassificatie, gebaseerd is op het opleidingspro-

Tabel 6 Veranderingen van het gemiddelde opleidingsniveau (GON) opgedeeld in een structuurverdringings/substitutie en interactie-effect (in opleidingsjaren)

	<i>Struqtuureffect substitutie- effect</i>	<i>Verdringings/ effect</i>	<i>Interactie</i>
<i>1985-1990</i>			
GON 1985 = 5,05			
GON 1990 = 5,46			
GON 85-90 = 0,41	0,17	0,25	-0,01
<i>1981-1985</i>			
GON 1981 = 4,58			
GON 1985 = 5,05			
GON 81-85 = 0,47	0,15	0,33	-0,01

fiel van de beroepsbeoefenaren (zie Van de Loo, Dekker en De Grip 1992). Op deze wijze wordt een zuiverder beeld verkregen van het belang van het verdringings/substitutie-effect, omdat een overschatting van dit effect wordt voorkomen. Een dergelijke overschatting treedt bij de CBS-classificatie wel op, omdat in dat geval ten onrechte de effecten van verschuivingen binnen één bepaalde beroepsklasse in de aandelen van de onderliggende beroepsgroepen met een verschillend opleidingsprofiel als een verdringings/substitutie-effect worden gemeten. Uit de cijfers van tabel 6 blijkt in de eerste plaats dat de toename van het gemiddelde opleidingsniveau van de werkzame bevolking zich in de tweede helft van de jaren tachtig, zij het in enigszins verminderde mate, heeft voortgezet. Voor het belangrijkste deel kan dit worden toegeschreven aan het verdringings/substitutie-effect. Echter, in vergelijking met de eerste helft van de jaren tachtig is dit verdringings/substitutie-effect, zowel in absolute als in relatieve zin aanmerkelijk afgenomen. Daarentegen is het structuureffect niet alleen in relatieve zin, maar ook in absolute zin toegenomen.¹⁰

In navolging van Teulings & Webbink (1990) is op soortgelijke wijze ook een shift-share analyse uitgevoerd voor de verschillende opleidingsniveaus afzonderlijk. Tabel 7 laat zien dat zowel in de eerste als in de tweede helft van de jaren tachtig het werkgelegenheidsaandeel van de ongeschoolden (alleen basisonderwijs) het sterkst is gedaald, al is deze daling in de hoogconjunctuurperiode 1985-1990 aanmerkelijk geringer ge-

weest dan in de recessiejaren 1981-1985. Opvallend genoeg is daarentegen in de tweede helft van de jaren tachtig het werkgelegenheidsaandeel van degenen met een LBO-opleiding veel sterker gedaald. Daarentegen zijn de MBO-ers in beide deelperioden de grootste groeicategorie.

Interessant om te zien is ook het in de periode 1985-1990 sterk toegenomen werkgelegenheidsaandeel van de universitair opgeleiden. Hieruit blijkt dat de, mede als gevolg van de in de eerste helft van de jaren tachtig ingevoerde studietoelating, in de jaren 1985-1990 explosief toegenomen uitstroom van afgestudeerden van het universitair onderwijs in belangrijke mate door de arbeidsmarkt is geabsorbeerd. Uit de verdere opsplitsing van dit totaaleffect blijkt echter dat dit in belangrijke mate het gevolg is geweest van het verdringings/substitutie-effect. Nog opvallender is het positieve verdringings/substitutie-effect bij degenen met een MBO-opleiding, zowel in de eerste als in de tweede helft van de jaren tachtig. Daarentegen is het structuureffect voor deze opleidingscategorie in de jaren 1985-1990 zelfs negatief, met andere woorden: er is geen sprake geweest van een relatieve toename van het werkgelegenheidsaandeel van de beroepsklassen waarin men werkzaam is, maar vooral van een toenemend aandeel van de MBO-opgeleiden in de beroepsklassen die betrekking hebben op de geschoolde vakarbeid. De jaren tachtig kunnen wat dit betreft worden getypeerd als het decennium van de *MBO-isering* van de geschoolde (vak)arbeid. De keerzij-

Tabel 7 Veranderingen in het werkgelegenheidsaandeel naar opleidingsniveau, opgedeeld in structuur-, verdringing/substitutie- en interactie-effect (in procenten)

<i>Opleidingscategorie</i>		<i>Totaaleffect</i>	<i>Structuur-effect</i>	<i>Verdringings/ substitutie-effect</i>	<i>Interactie-effect</i>
Basisonderwijs	1985-1990	-2,67	-0,80	-2,02	0,15
	1981-1985	-5,22	-0,98	-4,45	0,21
LBO	1985-1990	-2,39	-1,02	-1,44	0,07
	1981-1985	-0,15	-1,10	0,99	-0,04
MAVO	1985-1990	-0,54	-0,26	-0,24	-0,04
	1981-1985	-1,01	-0,02	-0,97	-0,02
HAVO/VWO	1985-1990	-0,18	0,10	-0,30	0,02
	1981-1985	0,32	0,19	0,17	-0,04
MBO	1985-1990	2,20	-0,09	2,55	-0,26
	1981-1985	2,80	0,54	2,44	-0,18
HBO	1985-1990	1,64	1,19	0,48	-0,03
	1981-1985	2,28	0,83	1,42	0,03
WO	1985-1990	1,96	0,88	0,98	0,10
	1981-1985	0,95	0,52	0,39	0,04

de hiervan is het negatieve verdringings/substitutie-effect bij de LBO-opgeleiden en in mindere mate ook bij degenen met een MAVO of HAVO/VWO-opleiding. Opvallend is ook dat het verdringings/substitutie-effect van de HBO-opgeleiden in de periode 1985-1990 aanmerkelijk geringer is dan in de jaren 1981-1985.

Tenslotte blijkt dat de geringere terugval van het werkgelegenheidsaandeel van de ongeschoolden voor het overgrote deel het gevolg is van het feit dat deze opleidingscategorie in veel geringere mate dan in de eerste helft van de jaren tachtig uit haar traditionele arbeidsmarktsegmenten wordt verdrongen. Desalniettemin blijkt het verdringings/substitutie-effect voor degenen met alleen basisonderwijs nog steeds de belangrijkste verklaringsgrond te zijn voor hun dalende (arbeids)marktaandeel.

Besluit

In tegenstelling tot de eerste helft van de jaren tachtig, die gekenmerkt kan worden als een recessieperiode, is er in de periode 1985-1990 sprake geweest van een sterk oplevende economie, hetgeen gepaard is gegaan met een aanzienlijke groei van het aantal werkzame perso-

nen. Bij de verschuivingen in de beroepenstructuur valt in de eerste plaats op dat de in de eerste helft van de jaren tachtig ingezette 'management hausse' zich heeft voortgezet, zij het dat er van enige afvlakking van de groei sprake is. Ook de hoog geschoolde automatiseringsdeskundigen behoren evenals in de jaren 1981-1985 tot de belangrijkste groeiberoepen. Daarnaast is er sprake van een sterke toename van de werkgelegenheid bij het winkel en horecapersoneel en bij de hoog geschoolde economen en technische vakspecialisten. Een opvallend verschil met de occupational-winners lijst voor de jaren 1981-1985 is daarentegen vooral de (verdere) terugval van het aantal specifieke kwartiaire beroepsklassen.

Bij de krimpberoepen is er sprake van een geheel ander beeld dan in de eerste helft van de jaren tachtig, toen de ranglijst van krimpberoepen nog gedomineerd werd door de sterk conjunctuurgevoelige bouwberoepen. Alhoewel het opleidingsniveau van de krimpberoepen aanzienlijk lager is dan het opleidingsniveau van de groeiberoepen, is er ook geen sprake van een oververtegenwoordiging van laag geschoolde beroepsklassen op de losers-ranglijst. Dit is in

overeenstemming met de hypothese dat de werkgelegenheid van lager geschoolden doorgaans conjunctuurgevoeliger is dan de werkgelegenheid van hoger opgeleiden. Het meest opvallend in de lijst van krimpberoepen is vooral de aanwezigheid van een drietal geheel of gedeeltelijk met de scheepvaartsector verbonden beroepsklassen. Overigens is de werkgelegenheidsdaling bij de grootste krimpberoepen in de periode 1985-1990 veel geringer dan de werkgelegenheidsafname bij de krimpberoepen in de eerste helft van de jaren tachtig.

In het algemeen blijkt dat de toename van het gemiddelde opleidingsniveau van de werkzame bevolking zich in de tweede helft van de jaren tachtig heeft voortgezet, zij het in enigszins verminderde mate. Daarbij is er met name sprake van een substitutie- c.q. verdringingseffect binnen de beroepsklassen, al is het belang van dit effect aanzienlijk afgenomen in vergelijking met de periode 1981-1985.

Indien deze shift-share analyse wordt uitgevoerd voor de verschillende opleidingsniveaus afzonderlijk, dan blijkt dat evenals in de eerste helft van de jaren tachtig het aandeel van de ongeschoolden het sterkst is gedaald. Zeer opvallend is ook het positieve verdringings/substitutie-effect bij de MBO-opgeleiden. Dit accentueert de *MBO-isering* van de geschoolde vakarbeid die in de jaren tachtig in Nederland heeft plaatsgevonden. Ook bij de universitair opgeleiden is er in de tweede helft van de jaren tachtig sprake van een opvallend hoog substitutie- c.q. verdringingseffect, waaruit blijkt dat de in de periode 1985-1990 sterk toegenomen uitstroom van afgestudeerden uit het Wetenschappelijk Onderwijs in belangrijke mate door de arbeidsmarkt is geabsorbeerd.

Noten

- 1 Ontwikkelingen in de werkloosheids- en vacaturestructuur blijven derhalve buiten beschouwing.
- 2 Terwille van de vergelijking met de ontwikkelingen in de periode 1981-1985, is de Arbeidskrachtentelling 1981 op dezelfde wijze gecorrigeerd.
- 3 Overigens wordt momenteel binnen het CBS gewerkt aan een nieuwe beroepenclassificatie.
- 4 Overigens is de geringe werkgelegenheidstoename bij deze beroepsklasse ook het gevolg van een stagnerend aanbod.
- 5 Deze indicatieve gewichten vormen ook de basis van de Standaard Onderwijs Indeling, aan de hand waarvan de opleidingsachtergronden in de EBB worden gecodeerd.
- 6 Ook in de relatief laag geschoolde beroepsklassen hout-

bewerkers en timmerlieden, conducteurs, chauffeurs en dergelijke portiers, schoonmaak en lager dienstverlenend personeel is de werkgelegenheidsgroei in de periode 1985-1990 groter dan 10.000 geweest. Overigens blijkt de laagstgenoemde beroepsklasse, door het buiten beschouwing laten van degenen die minder dan 12 uur werken, in de eerste helft van de jaren tachtig niet tot de occupational winners te behoren. Dit in tegenstelling tot het beeld dat in De Grip 1987, tabel 5 wordt gegeven.

- 7 Elfring en Kloosterman (1989) komen echter tot hun conclusie op basis van de ontwikkeling van de functie-structuur, gemeten door middel van het loonniveau van functies. Het nadeel van deze aanpak is dat het achterblijven van de loonontwikkeling bij de prijsontwikkeling, of het achterblijven van de loonontwikkeling in de collectieve sector, ten onrechte geïnterpreteerd wordt als een toename van het aantal laaggeschoolde functies.
- 8 Dit nog afgezien van het pleidooi van Salverda (1991) om niet van verdringing te spreken als de toename van het opleidingsniveau van de werkzamebevolking parallel loopt aan de toename van het opleidingsniveau van het arbeidsaanbod, omdat lager geschoolden in dat geval niet het slachtoffer zijn. Dit laatste is alleen het geval bij wat men zou kunnen typeren als 'verdringing in enge zin'.
- 9 In de Grip (1987, p. 68) wordt aangegeven op welke wijze deze drie effecten worden berekend.
- 10 Daarbij moet de kanttekening worden gemaakt dat de periode 1985-1990 een jaar meer meet dan het tijdvak 1981-1985.

Literatuur

- CBS (1988), *Enquête beroepsbevolking 1987: voorname uitkomsten*, Voorburg/Heerlen.
- Elfring, T. & R.C. Kloosterman (1989), 'De Nederlandse job-machine'. In: *Economisch Statistisch Berichten*, jrg. 74, nr. 3718, blz. 736-740.
- Grip, A. de (1986), 'Winnaars en verliezers op de arbeidsmarkt in de jaren '70'. In: *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, jrg. 2, nr. 1, blz. 41-51.
- Grip, A. de (1987), 'Winnaars en verliezers op de arbeidsmarkt 1981-1985'. In: *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, jrg. 3, nr. 4, blz. 61-69.
- Loo, P. van de, R.J.P. Dekker & A. de Grip (1992) 'Arbeidsmarktsegmentatie als uitgangspunt voor een beroepenclassificatie'. In: *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, jrg. 8, nr. 1, blz. 19-31.
- Loozen, S. & R.J.P. Dekker (1993), *Sociaal-Economische Maandstatistiek*, CBS (verschijnt binnenkort).
- Oi, W.K. (1962), 'Labor as a Quasi-Fired-Factor'. In: *Journal of Political Economy*, blz. 538-555.
- Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt (1992), *De arbeidsmarkt naar opleiding en beroep tot 1994*. ROA-R-1992/1, Maastricht.
- Salverda, W. (1991), 'Oorzaken van verdringing op de arbeidsmarkt; Een beschouwing naar aanleiding van Coen Teulings, Conjunctuur en kwalificatie'. In: *Tijdschrift Politieke Economie*, jrg. 13, nr. 4, blz. 66-81.
- Teulings, C.N. & H.D. Webbink (1990), 'Verschuivingen in werkgelegenheidsstructuren'. In: *Economische Statistische Berichten*, jrg. 75, nr. 3758, blz. 469-472.